

СИНХРОНІЧНИЙ ТА ДІАХРОНІЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА ЛАКУНАРНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

УДК 81'373.25

Добровольська О.Я. Синхронічний та діахронічний підходи до вивчення явища лакунарності (на матеріалі середньоанглійської мови); 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті розглядається проблема розмежування підходу до явища внутрімовної номінативної та стилістичної лакунарності на синхронічний та діахронічний. Дослідження здійснюється на матеріалі середньоанглійської мови. Вивчаються лексеми, які можна вважати лексичними, семантичними і когнітивними лакунами.

Ключові слова: внутрімовна лакуна, номінативна лакуна, стилістична лакуна, лексична лакуна, семантична лакуна, когнітивна лакуна, середньоанглійська мова.

Summary. The article deals with the problem of differential (synchronical and diachronical) study of intralinguistic nominative and stylistical lacunae. The investigation is being made on the basis of Middle English lexical, semantical and cognitive lacunae.

Key words: intralinguistic lacuna, nominative lacuna, stylistical lacuna, lexical lacuna, semantical lacuna, cognitive lacuna, Middle English.

Реконструкція мовної картини світу постає як одне з найважливіших та актуальних завдань сучасної лінгвістики. Актуальною при вивченні мовної картини світу, яку розглядають у зв'язку із концептуальною картиною світу, що пов'язана з усім континуумом знань про світ, є проблема внутрімовних лакун, що є порожніми місцями в лексико-фразеологічній системі мови (хоча можуть існувати близькі за значенням лексеми). Наявність лексичних лакун в мовній системі є орієнтирами, що вказують на унікальність картини світу.

Існує безліч засобів апеляції до будь-якого лінгвокультурного концепту. До одного й того ж концепту можна звертатись за допомогою мовних одиниць різних рівнів: лексем, фразеологізмів, вільних словосполучень, речень. А в різних комунікативних концептах одна й та ж одиниця може стати входом в різні концепти [1, 80]. Відсутність лексеми також є входом у концепт, чи кілька

концептів, які утворюють смисловий каркас тематичної сфери у картині світу [7, 122].

Існування лексичних “дірок” обумовлене закладеною в структуру мови потенційною семемою. Це певний структурований в системі мови смисл, існування якого обумовлене наявними в мові лексичними або лексико-граматичними парадигмами. Кожна парадигма формує даний смисл, підготовуючи його для лексичної номінації, формує достатньо чітко його компонентний склад, однак самотійної лексеми подібна потенцій семема в мові так і не отримує, що й залишає її в якості потенційної [3, 42].

Відсутність номінативних засобів у мовній картині світу являє собою лінгво-психологічний феномен: в умовах одномовної ситуації спілкування він ніби не помічається носіями мови, залишаючись за межами “світлого поля свідомості”. Зона його “буття”- потенціальна сфера мови, віртуальні одиниці якої при комунікативній релевантності деномінованого концепта актуалізуються на рівні синтаксичної об’єктивації або оказіональної номінації, а також можуть універбалізуватися [2, 159].

У лексиці мови знаходять свою реалізацію концепти, при цьому розрізняють актуальні концепти, які регулярно вербалізуються, необхідні для мислення і для комунікації, та неактуальні концепти, що обслуговують в основному сферу мислення та рідко вербалізуються. Тому за відношенням слова до концепту виділяють три види лакун: лексичну, семантичну та когнітивну [3, 46]. Лексична лакуна – це відсутність слова чи усталеного словосполучення, фразеологічної одиниці в лексико-семантичній системі мови при наявності відповідної потенційної семи в умовах існуючої в мові лексичної парадигми та при наявності концепта; семантична лакуна – відсутність слова та семми при наявності концепта (у даному випадку немає слова, тобто в мові взагалі не представлено відповідне значення); когнітивна лакуна – відсутність слова та концепта, тому що відповідне явище ще не пізнане та не концептуалізоване.

Ми поставили перед собою за мету розмежувати підхід до явища внутрімовної лакуни на синхронічний та діахронічний. Матеріалом, послужили лексеми, які можна вважати лексичними, семантичними, а, можливо, навіть концептуальними лакунами на підставі відсутності лінгвістичних відомостей про них та відсутності їх ідеографічного опису. Однак, вони відтворюються нами з назв прізвищового типу середньоанглійського періоду, для яких вони послужили твірними основами. Належність антропооснов до середньоанглійської мови здійснюється на підставі фонетичного, орфографічного, словотвірного, етимологічного та семантичного аналізів.

Наведемо кілька прикладів лексем та їх фонографічних варіантів, що за своєю імовірною семантикою є агентивними назвами осіб за професією або заняттям, утворених за словотвірною моделлю “віддієслівна або відіменна твірна основа + -er”. На основі відомих в історичній фонетиці даних стосовно звукового складу, фонетичних та орфографічних змін давньоанглійського та середньоанглійського періодів встановлюємо закономірність побутування розглядуваних словоформ, що є здебільшого історичними фонографічними варіантами.

Лексеми **bagger, badger, baghere** відтворюються нами з назв прізвищового типу в антропоформулах середньоанглійського періоду Ivo, Richard le Bagger 1246 AssLa, 1297 Wak Y; Adam Badger 1324 Wak Y; Ralph Baghere 1348 DbAs 36. Розглядувані словоформи можна тлумачити семантикою слова bag < OE bæg (історичні форми bagge, bagg, bag, ранньо-середньоангл. bagge) “a receptacle made of some flexible material closed in on all sides except at the top (where also it generally can be closed); a pouch, a small sack” (перша фіксація в історичному словнику 1230- NED), тому їх можлива семантика - ‘a maker or seller of bags’. Сучасні англійські прізвища, що зберегли ці словоформи у своїх антропоосновах - Badger, Badgers, Bagger.

Лінгвістичні відомості дають змогу встановити наступні фонетичні та орфографічні зміни, що відбулися у розглядуваних словоформах: 1) коротка давньоанглійська фонема /æ/ злилася з /a/ [4, 68]; 2) в середньоанглійському

періоді [g'] перейшов у [dʒ] з написанням dg, gg [6, 206]; 3) в середньоанглійських писемних пам'ятках букви dg, gg передавали звук [dʒ], букви gh передавали звуки [x] та [h'], буква g передавала звук [g] [6, 198]; 4) написання «g» часто означає велярний характер приголосного написання «h» - його спірантність [6, 207]; 5) “наявність е в словах, де у мові староанглійського періоду цього голосного не було, викликана, можливо, впливом французької графіки та орфографії, що особливо відчувається в південному (та кентському) діалекті” [6, 395], крім того “написання кінцевого е означає, що попередній склад є відкритим, або пояснюється впливом французького “е-німого”. Часто появу такого е неможливо пояснити, як в середньоанглійському afterre, helle тощо)”[6, 215]. На початку новоанглійського періоду відпав голосний звук [ə] в ненаголошених закінченнях. Цей [ə] вже в XIV в. був на межі відпадиння; ритм вірша Чосера показує, що в багатьох випадках він вже не вимовлявся. В XV ст. він відпав остаточно [5, 313]; 6) в середньоанглійській мові розрізнення приголосних за тривалістю вимови остаточно зникає. Вже в XIV ст. з'являються написання, де подвійні приголосні є чисто графічними вказівками на закритість складу і, отже, на усіченість голосного звуку [4, 88].

Середньоанглійські лексеми **briggere, bregger, bruger** відтворюються з антропооснов назв прізвищового типу в антропоформулах Walter le Briggere 1327 SRSt; Walter Bregger 1327 SRSx; John Bruger 1332 SRSr і є утвореннями від іменника bridge (історичні форми brycȝ, bricȝ, brugge, brygge, bregge, brige, brigge, (dial. brudge, bryge, bruge), bridȝ, bridge; also nothern brig, brygg, bregg, brigg (1000 NED) з імовірною семантикою ‘dweller by or keeper of the bridge’ (пор. John le Bruggere, also called John de Ponte (1294) lived at Bridge End in Ockham (Surrey) (PN NTH xlvi)) або від дієслова to bridge (історичні форми brycgian, brugge, briggen, bridge [OE brycgian] ‘to make a bridge over (a river, ravine, etc.); to span with a bridge or similar means of passage’(1000 NED). Для встановлення семантики релевантними є лексеми bridgeward ‘the keeper or warden of a bridge’ (1000 NED); bridgeman ‘dweller by or keeper of the bridge’

(1648 NED); *bridgemaster* ‘an officer having control of a bridge: formerly, in some English boroughs, a regular member of the corporation; also called *bridgeman*’ (1502 NED). Середньоанглійський апелятив *bridger* “an abridger or epitomizer” (1382), похідний від дієслова *to bridge* (*bregge, breigge, brigge, brydge*) ‘to abridge, shorten, lessen; to curtail’ (1330 NED) вважаємо омонімом до розглядуваної лексеми. У сучасній англійській мові побутують прізвища *Bridger, Brugger*, що беруть свій початок із середньоанглійської, або навіть давньоанглійської мови.

Розглядувані фонографічні варіанти засвідчують фонетичні процеси, що відбулися у мові середньоанглійського періоду, зокрема, зміну давньоанглійського звуку *y*, який в різних діалектах мови середньоанглійського періоду змінюється по-різному: в північному діалекті давньо-англ. *y* > с.-англ. *i*, нелабіалізований (написання *i*); в південному діалекті, головним чином у Кенті, давньо-англ. *y* > с.-англ. *e*, нелабіалізований (написання *e*); в західному діалекті д.-англ. *y* зберігається (написання *u* [ü] під впливом французької мови) [6, 203]. Окрім того, спостерігаємо зміну в системі староанглійських приголосних: *cg* [gʰ] – перейшов у [dʒ] з написанням *dg, gg* [6, 20].

Середньоанглійські лексеми ***bynere, binere*** відтворюються з антропооснов назв прізвищового типу в антропоформулах *Walter le Bynere* 1296 SRSx; *Thomas Binere* 1373 ColchCt і пояснюються як утворення від іменника *bin* (*binn(e, binne, bynne, byn, bene, binn, bin* [OE *binn(e* “manger, crib, hutch, bin”) (950 NED). У сучасній англійській мові побутує прізвище *Binner*. Розглядувані словоформи є графічними варіантами, враховуючи, по-перше, що на початку новоанглійського періоду відпав голосний звук [ə] в ненаголошених закінченнях. Вже у XIV в. він був на межі відпадиння; в XV ст. він відпав остаточно [5, 313]. Короткий голосний в закритому складі на письмі позначався за допомогою подвоєння наступних приголосних. Але в інших прикладах подвоєння відсутнє (в XV-XVI ст.) [6, 211]. По-третє, однією з особливостей

написання у середньоанглійському періоді було вживання букв *y* та *w* замість *i*, *u*” [6, 199].

Середньоанглійська лексема **bariller** відтворюється з антропооснови назви прізвищового типу в антропоформулі *Stephen le Bariller 1224 Pat*, є відіменним дериватом від середньоанглійського іменника *barrel* (*barayl*, *barele*, *barelle*, *barylle*, *barrelle*, *beryll*, *barrell*, *barrel* < OFr *baril* (12th c.) “A cylindrical wooden vessel, generally bulging in the middle and of greater length than breadth, formed of carved staves bound together by hoops, and having flat ends or heads; a cask” (1305 NED). Спостерігаємо написання, відмінне від французької мови (подвійна літера *l*) та відмінне від відомих середньоанглійських словоформ. Розрізнення приголосних за тривалістю в середньоанглійській мові остаточно зникає. Як вказують дослідники, написання, де подвійні приголосні є чисто графічними вказівками на закритість складу і усиченість голосного звуку, з’являються вже у XIV столітті [4, 88].

Лексеми середньоанглійського періоду **baller**, **ballar** закладені в антропоосновах назв прізвищового типу в антропоформулах *Alan le Baller 1243 AssSo*; *Geoffrey Ballar 13th Rams (C)*. Імовірна семантика – “maker or seller of balls”. Іменник *ball* (історичні форми *bal*, *balle*, *baule*, *bawle*) фіксується вперше в 1205 р. із значенням “A global body to play with” (NED). Відоме прізвище сучасної англійської мови, що відтворює цю лексему – *Baller*.

У XV ст. в групі */er/* нерідко голосний понижувався до */a/*. Ця зміна не охопила весь лексичний склад. Можливо, що в цьому випадку ми маємо справу з діалектним явищем, що проникнуло до ще не остаточно усталеної норми. Коливання між */er/* та */ar/* продовжуються у XVI і навіть у XVII ст. [4, 85]. Зміна *er > ar* “почалася в XIV ст., але завершилася лише в кінці XV ст. У більшості випадків орфографія відобразила цю зміну, і з’явилося написання *ar*; в кількох випадках виникло комбіноване написання *ear*; в деяких словах написання *er* збереглося” [5, 314].

Середньоанглійські лексеми **bestere**, **bestare** відтворюються з антропооснов назв прізвищового типу в антропоформулах *J. Le Bestere 1279*

RH (Hu); R. Bestare 1311 ColchCt і витлумачується на основі семантики іменника *beast* (*beste, best, beast(e, beist, beaste, bieste, beise, beast* [a. F. *beste: -L. bestia*] (1220 NED). У розглядуваних словоформах ми спостерігаємо таке ж коливання між /er/ та /ar/, як і в наведених вище прикладах. У сучасній англійській мові побутують прізвища *Bestar, Bester*.

Середньоанглійська лексема **baumere** відтворюється з антропооснови назви прізвищевому типу в антропоформулі *Richard le Baumere* 1305 LoCt і витлумачується на основі семантики дієслова *balm* (*bame, bawme, boum, balme, balmbe, baum, balm*) “to embalm” (1300 NED). Сучасне англійське прізвище *Balmer* містить розглядувану лексему у сучасному фонографічному варіанті. Словоформа *baum*, засвідчена в прізвищі поч. XIV ст., відображає фонетичні процеси, що датуються XV-XVI ст. У мові XV-XVI ст. “в сполученнях “a + l + приголосний” голосний [a:] розвинувся з [au]: *palm* > [paulm]>[pa:m]” [6, 290]. У новоанглійській мові відбулося випадіння [l] перед k, m, f, v [5, 330].

Середньоанглійська лексема **blomere** відтворюється з антропооснови назви прізвищевому типу в антропоформулах *William Blomere* 1202 P (DbAs); *Robert le Blomere* 1279 AssSt і витлумачується на основі семантики іменника *bloom* [OE *blōma*] “A mass of iron after having undergone the first hammering. (spec.) An ingot of iron or steel” (1000 NED). Розглядувані лексеми містяться у прізвищах сучасної англійської мови *Bloomer, Blomer, Blumer*.

Середньоанглійський довгий закритий звук [o:] (з давньо-англійсько *ō*) перейшов у довгий [u:]. Цей звук звичайно позначається написанням *oo* [5, 317]. У ранньосередньоанглійському періоді довгі голосні в більшості випадків на письмі позначалися однією буквою. Проте в XV-XVI ст. було введено написання, яке до певної міри відповідало вимові голосних. Для позначення відкритих голосних вживалася буква *a* та для закритих голосних буква *o*: звук [ō] на письмі позначався як *oo*: с.-англ. *soone* [so:n] [6, 211].

Середньоанглійські лексеми **bukere, buker, boukere** відтворюються з антропооснов назв прізвищевому типу в антропоформулах *Robert le Bukere* 1229 FF; *William le Buker* 1246 AssLa; *Elias le Boukere* 1296 SRSx і

вигукуються на основі семантики дієслова *buck* (*bouken, bowke, buske, bouk* [ME *bouken, bowken*] “to steep or boil in an alkalyne lye as a first process in buck-washing, or bleaching” (1377 NED). На основі відомих в історичній фонетиці даних стосовно звукового складу, фонетичних та орфографічних змін середньоанглійського періоду встановлюємо закономірність побутування розглядуваних історичних фонографічних варіантів. Відомо, що звук /u:/ позначався графемою *ou* в словах французького походження (*round, fountain* та в словах англійського походження: *house, loud*) [4, 20]. Однак, кількість голосного звуку в багатьох випадках підлягала коливанням. Нерідко кореневий голосний був коротким у одному відмінку, але довгим у другому, і згодом (XIII ст.) відбувалася уніформація у тому чи іншому напрямку [5, 197]. Робимо висновок, що форма з коротким [u] (*bukere, buker* утвердилася до початку процесу звуження, внаслідок якого [u:] > [au] > [o:]. В XVII ст. короткий [u] перейшов у [ʌ] [5, 327].

Середньоанглійські лексеми ***bouller, bollere*** відтворюються з антропооснов назв прізвищевих типу, що фіксуються в антропоформулах *John le Bouller 1316 FF; Robert le Bollere 1332 SRSt*; пояснюємо їх як утворення від іменника *bowl* (< OE *bolla*, історичні словоформи *bolla, bolle (boole), boll, boule, boul, bowle, boal, bole, bowl*) ‘A (round) vessel to hold liquids, rather wide than deep; distinguished form a cup, which is rather deep than wide. Usually hemispherical or nearly so (1000 NED); (esp.) as a drinking vessel; whence the bowl, drinking, conviviality (950 NED); a tub or round vessel for other purposes (1000 NED)’ і має імовірне значення “‘a maker or seller of bowls’”. Тлумачення розглядуваних антропооснов як *bowler I* ‘1. One who bowls; one who plays at bowls (1500 NED); 2. (cricket) the player who bowls or ‘delivers’ the ball at the wicket’ (1755 NED)’, а також його омонімів *bowler II* ‘1. a deep drinker; a drunkard: see *boller* ; 2. a workman who shapes the bowl of a spoon’ (1879 NED) та *boller* (від *bolle*, ранньої форми слова *bow*) “1. One who continues at the bowl; a tippler, a drunkard” (1320 NED) не підходить або із-за віддаленості у часі побутування цих лексем, або із-за семантики, яка не дозволяє тлумачити їх як

назви людей за професією. Для слова *bolle* у Оксфордському словнику (NED) наведено приклад із середньоанглійської мови і зроблено припущення, що це професійна назва [*bolle*, рання форма *bowl*] “2.? a *bowl-maker* (1415 NED) 1415 *York Myst. Introd.* 25. *Turnours, Hayresters, Bollers*”. Розглядувані лексеми містяться у прізвищах сучасної англійської мови *Bowler, Bouller, Boaler, Boler*. Спостерігаємо зміни голосних, що відбулися в IX-XIII ст., а саме подовження коротких голосних у відкритому складі [6, 209] (про це подовження також свідчить форма *boole*) *oo* – [ō] [8, 40]; зміни XV століття - введення написання *oa* для голосного [ɔ:] [6, 285]; звуження голосних - перехід [ɔ:] в [ou] (зміна в артикуляції *ō* > *o(u)* є явищем XVII ст., *o(u)* > [ou]- XVIII ст.) [6, 285].

Наведені вище слова-антропооснови прізвищевих назв вийшли з вжитку в результаті їх архаїзації, тобто концепти, виразниками яких вони є, перетворилися в неактуальні. Оскільки прізвища не походять безпосередньо від імен, апелятивів чи топонімів, а виникають на основі відіменних, відапелятивних та відтопонімних прізвиськ, і кожне прізвище до моменту його юридично-адміністративного заріплення протягом певного часу функціонувало у ролі прізвиська [9], то ще однією причиною виникнення розглядуваних лакун можна вважати їх оказіональний характер в середньоанглійській мові у момент перетворення їх у прізвиська. З точки зору синхронії за відношенням до вираженого ними концепту їх можна вважати номінативними семантичними лакунами, оскільки за довгий період часу після їх останньої фіксації (6-7 століть, як у нашому випадку) в загальному узусі носіїв мови зникло не лише слово, але й сама семема. З позиції діяхронії їх можна інтерпретувати як стилістичні лакуни, оскільки у віддалені часи їх побутування вони могли бути внутрімовними стилістичними лакунами (із стилістично обмеженим вжитком або специфічним забарвленням), а на сучасному етапі сфера їх вживання на апелятивному рівні також обмежена стилістично (вперше після більше ніж півтисячоліття вони вжиті нами в тексті наукового стилю). В діяхронічному ракурсі вони не є лексичними лакунами, оскільки

відсутність слів пояснюється неактуальністю виражених ними концептів, а відповідні семи є не потенційними, а вже реалізованими у мові.

Умовні скорочення

AssLa	Assize Rolls. Lancs Rec. Soc. 47,49, 1904-5.
AssSt	Assize Rolls. Selden Soc. 59, 1940.
ColchCt	Colchester Cartulary (Roxburghe Club), 2 vols., 1897.
DbAs	Journal of the Derbyshire Arch. Soc.
Fr	French
FF	Feet of Fines. Pipe Rolls Soc., 4 vols., 1894-98
L	Latin
LoCt	Calendar of London Mayor's Court Rolls, ed. A.H.Thomas, 1924.
ME	Middle English
MESO	G.Fransson.Middle English Surnames of Occupation, Lund, 1935
NED	A New English Dictionary. Oxford, 1988-1933.
OE	Old English
OFr	Old French
PN NTH	Place-names of Northumberland and Durham, Cambridge, 1920.
RamsC	W. O. Ault, Court Rolls of the Abbey of amsey, 1928.
RH	Rotuli Hundredorum, 2 vols., 1812-1818.
SRSr	Subsidy Rolls. Surrey Rec. Soc. 18, 33, 1923-32.
SRSt	Subsidy Rolls. Staffordshire. Salt Arch. Soc. (OS) 7,10, 1886-9.
SRSx	Subsidy Rolls. Sussex Records Society,10, 1900.
PatR	Rotuli Litterarum Patentium, 1835.
WakY	Court Rolls of the manor of Wakefield. Yorks Arch. Soc., Rec. Ser. 29, 36, 57, 78), 1901-45

Література

1. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования //Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.

2. Крижко О.А. Лакуни в українській мовній картині світу // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. Вип. X: Лінгвістика і літературознавство. – 2005. – С. 159-166.
3. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
4. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. - М.: Высш. школа, 1976. – 319 с.
5. Ильш Б.А. История английского языка. – М.: Высш. школа, 1968. - 426 с.
6. Костюченко Ю.П. Історія англійської мови. – К.: Рад. школа, 1063. – 428 с.
7. Пуганова Л.К. Лексична лакуна як об'єкт лінгвістичних досліджень // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал.: Межвузовский центр "Крым". №110, т. 2. 2007 г.- С.120-122.
8. Хаймович Б.С. Стислий курс історії англійської мови. – К.: Вища школа, 1975. – 99 с.
9. Чучка П.П. Антропонимия Закарпатья: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Киев, 1970.
10. Reaney P. H. A Dictionary of British Surnames. Routledge and Kegan Paul. London, 1966.